

У ГЛИБ ВІКІВ

Павло Охріменко

●

«СЛОВО О ПОЛКУ ІГОРЕВІМ» І «ВЕЛЕСОВА КНИГА»

Фрагменти роздумів

Широко відоме «Слово о полку Ігоревім», яке вже два сторіччя уважно досліджується багатьма вченими, все ще таїть у собі немало нерозгаданого. Вже в першому його реченні зустрічаємось із загадковими «старими словесы трудных повістей», в дусі яких геніальний автор ладен розпочати свій твір. Що це за «старі словеса», якими зображалися ратні подвиги наших далеких предків ще задовго до появи «Слова»? На це питання нема певної відповіді, бо до нашого часу не дійшли «трудні повісті», написані «старими словесами», слід гадати, ще язичницьких часів, за якими пішли «нові часи» християнізованої Русі, коли було створене й «Слово о полку Ігоревім», причому вже в основному новими «словесами» з обов'язковими (в тій чи іншій мірі) церковно-слов'янізмами, хоча й з відчутною орієнтацією на традиції рідного письменства минулого. Ось чому дослідники «Слова» так пильно беруть до уваги всі свідчення про «старі словеса», скрупульозно вивчають їх сутність, відкидаючи домисли, що часом викликає гострі дискусії.

Сказане стосується, зосібна, так званої «Велесової книги», яку одні вважають унікальною язичницькою пам'яткою пращурів українського народу V—IX ст., а інші — підробкою, фальсифікатом XIX або XX ст. Її текст, переклад сучасною українською мовою, коментарі, а також сутність полеміки навколо цього утвору подані у виданні (на яке будуть подальші посилання): «Велесова книга». — Київ, 7502 (1994). Основна робота по здійсненню названого видання (зробленого на основі відповідних матеріалів журналу «Індоевропа») належить переконаному прибічнику автентичності «Велесової книги» Б. І. Яценку.

Не вникаючи в сутність полеміки між прибічниками достовірності «Велесової книги» і їхніми супротивниками, слід зазначити, що Б. І. Яценко має рацію у твердженні про її помітну спорідненість зі «Словом о полку Ігоревім», хоча пояснювати це наслідком впливу даної книги ризиковано, бо послідовність появи названих пам'яток ще остаточно не висвітлена, а тому впевнено говорити, що саме «Велесова книга» «відобразилась у «Слові о полку Ігоревім», як це робить Б. І. Яценко (див. с. 259), поки що не можна. Та й сам характер спорідненості цих творів ще потребує спеціального дослідження, аргументованого підтвердження.

Навіть при побіжному знайомстві з названими творами можна переконатися, що перегук «Слова о полку Ігоревім» з «Велесовою кни-

гою» значний, причому як у загальній тональності, так і в ряді деталей. Це, безумовно, не випадкове явище.

Впадає в очі велика увага і автора «Слова», і автора чи авторів «Велесової книги» до минулих періодів історії свого народу, що в часовому вимірі в загальному охоплює в першому з цих творів до десяти століть, а в другому — біля двох тисячоліть. При цьому підкреслюється героїчна боротьба його вірних синів з численними пришельцями, які з незапам'ятних часів посягали на багаті придніпровські землі. Прославлення героїчної боротьби за волю і незалежність свого народу проходить червоною ниткою в обох пам'ятках.

Особливістю розглядуваних творів є те, що предки русів-українців у них називаються Дажбожими (Даждьбожими, Дажьбожими) внуками. Згідно з твердженням «Велесової книги», їх родовід іде від Кия — сина Ора і внука Дажбога. Вже в тексті першої дощечки цього джерела тричі згаданий верховний владика Дажбог і двічі його «внуки», а саме — «ми Дажбожі внуки» (с. 14), що звучить в автентичному тексті, як подає його Б. І. Яценко, так: «се бо сьме Дажбові внуоці» (с. 137). Ім'я цього бога та його внуків — «улюбленців божеських» (с. 18) у «Велесовій книзі» згадується часто.

«Даждьбожий внук» у сенсі означення руського народу двічі зустрічається і в «Слові о полку Ігоревім» («...погибашеть жизнь Даждьбожа внука» і «встала Обида въ силахъ Даждьбожа внука»). В той же час, як у «Слові», так і у «Велесовій книзі» древні руси називаються не лише образно, а й прямо — згідно з їхньою самоназвою — «русь» або «русичі». Наприклад, у дощечці 4а читаємо: «ті ж русичі», «отaborилася русь», «готи-грабіжники напали на Русь» (с. 20) — «ті же руштичі», «русь се търловаша околь», «годъ грябо налъзе на Русь» (с. 141). До речі зазначити, що слово «русичі» довгий час вважалося притаманним тільки «Слову о полку Ігоревім». Виявляється, що воно зустрічається не лише в цьому творі.

Головним завданням русі чи русичів було, що засвідчує як «Слово», так і «Велесова книга», «держати серце своє за Русь... боронити од ворогів і вмерти за неї» (с. 56). Це викликано тим, говорить в даній книзі, що «від ранку до ранку бачимо, як зло діється на Русі... і то не буде інако, якщо сили свої не згуртуємо». Це вочевидь перекликається з провідною ідеєю «Слова», яке так же гаряче закликало сучасних його автору русичів об'єднатися в боротьбі за незалежність і щастя батьківщини — Руської землі. Саме Руська земля стоїть у центрі й «Велесової книги», яка наголошує, що «руська кров лилася на ту землю» і що «та (земля) пила кров» (с. 79) наших далеких предків марно. «Ту бо славу, — написано далі в цій книзі, — орли клекочуть там і тут, що русичі вільні і сильні по степах» (там же).

У «Слові о полку Ігоревім», а ще виразніше у «Велесовій книзі» предки русів-українців виступають не лише як хоробрі воїни, а й як ратаї-хлібороби. Так, в останній з особливою шанобою згадується бог Велес, який «учив праотців наших землю раяти і зерно сіяти, і жати... і ставити снопа до огнища, і честити його, як отця божого» (с. 56—57). В обох пам'ятках фігурують, крім Дажбога і Велеса, ще й інші язичницькі божества й міфологічні істоти, що міцно пов'язує їх з дохристиянськими уявленнями, які виражались не лише в уснопоетичних, а й писемних пам'ятках (створених «старими словесами»), але вони не дійшли до нашого часу, будучи знищеними в період християнізації Русі. Зокрема, у наших далеких предків був у великій пошані бог хліборобства — основного їхнього заняття — Велес, якому не випадково присвячена й «Велесова книга». Слід пам'ятати ще й те, що Велес вважався не лише богом хліборобства, а й ремесла та поезії. Тож недарма, мабуть, у «Слові» співець-поет Боян названий Велесовим внуком.

Крім загальної тональності, «Слово в полку Ігоревім» споріднене з «Велесовою книгою» багатьма образами, виразами і деталями. Особливо важливий узагальнений образ Русі, Руської землі, який постає вже з перших двох дощочок «Велесової книги» у виразах «греки напали на Русь» (с. 13) — «грѣци налезша на Русе» (с. 137), «на землі Руській» (с. 15) — «на земь руштѣ» (с. 138), «на Руську землю» (с. 16) — «до Русе земь» (с. 139). Як відомо, в «Слові о полку Ігоревім» теж часто фігурує саме цей, його головний образ для означення Батьківщини в різних варіантах термінів «земля Руськая» («Руская» чи «Русская») і «Руская земля». Такий збіг не може бути випадковим.

Щойно сказане стосується також згадок в обох пам'ятках про Трояна, про ріки Дніпро, Дон, Донець, Дунай, навіть про Каялу, яка до відкриття «Велесової книги» вважалась належною до географічних реалій лише «Слова о полку Ігоревім». Виявляється, що про, цю річку є згадка і у «Велесовій книзі»: «Пройшли мимо Каяли і прийшли до Дніпра» (с. 127) — «Мимойдъ Каяль ѣде ду Ньпръ» (с. 218). Отже, виходить, що Каяла — не вигадана назва річки, якій приписувалося багатьма дослідниками «Слова» символічне значення. Навіть таке, рідко вживане слово, як «комонь» («комоні»), що зустрічається в «Слові», теж є у «Велесовій книзі» (див. с. 139, 140, 221). Це ж стосується і рідкісного слова «обаполи», яке вживається і в «Слові», і у «Велесовій книзі» (див. с. 137, 203).

Окремо слід відзначити наявність опису дій у «Велесовій книзі» міфологічних істот Карни та Жлі, які фігурують і в «Слові о полку Ігоревім». У ньому вони, за твердженням більшості дослідників, уособлюють горе і печаль (нанесені Русі невдалим походом сіверських дружин на чолі з Ігорем Святославичем проти половців весною 1185 р.). В «Слові» це виражено такими словами: «...кликну Карна и Жля, поскочи по Руской земли, смагу мычючи въ пламянь розъ». Подібний опис наслідків однієї з битв дає і «Велесова книга»: «І се Жаль жаліє над ворогами... Се Карна плачеться о мертвих...» (с. 97) — «І се Жалія жаліуіє над врази... Се Карыне плачеться о мертвих...» (с. 194).

Коли читаємо у «Велесовій книзі» про те, як «славу орли клеочуть там і тут» переможцям-русичам (с. 57), чи про те, що «січа була велика» і «боротьба... люта і кріпка» (с. 73), «була велика війна люта», в якій воїни «вступили в битву з ворожою силою і потоптали її» (с. 75), то в пам'яті спливають аналогічні описи «Слова о полку Ігоревім». Іноді вони близькі не лише в деталях, а й у прийомах споріднені. Наприклад, замальовка з «Велесової книги» зорі, яка «їде і веде зги свої», що «течуть до краю небесного» (с. 99), дуже нагадує картину «зорі-світу» зі «Слова», яка «запала», внаслідок чого «мьгла поля поккрыла», віщуючи криваву битву русичів з половцями. Коли в описі «Велесової книги» «отці наші» («скити-отці») «потоптали» ворожу силу (див. с. 75), то таким же чином русичі у першій битві «потопташа поганья пълкы половецкыя» в «Слові о полку Ігоревім». Опис наслідків бою у «Велесовій книзі», де «ворони виїдають очі» убитих (с. 106), викликає подібну картину зі «Слова», в якій відзначено, що на засіяній трупами землі «часто врани граяхуть, трупія себъ дьяче». Аналогічні в обох творах і згадки про «золотий стіл» (престол — у «Слові») і «золоте ложе» (с. 201 — у «Велесовій книзі») тощо. Порівнянь такого характеру можна навести багато.

Отже, зв'язок між «Словом о полку Ігоревім» і «Велесовою книгою» очевидний. Він зумовлений, найімовірніше, впливом одного з цих творів на інший. Але якого — ось питання. Воно складне і не може бути вирішеним до остаточного в'яснення проблеми, що являє собою «Велесова книга», — автентичний твір давнини чи фальсифікат пізнішого

(нового) часу. Якщо це справжня історико-релігійна пам'ятка, яка виникла 1500 років тому, як твердить Б. І. Яценко (див. с. 8), то це не-оцінима унікальна праця предків українського народу (українів чи українців за «Велесовою книгою»), — тобто коштовний зразок «старих словес», на який орієнтувався автор «Слова о полку Ігоревім», можливо, користуючись ще й іншими подібними невідомими нам творами. Якщо ж це підробка нового часу (XIX—XX ст.), то сталася зворотня дія: тобто її автор скористався «Словом», досить вдало творячи містифікацію, фальсифікат «під старину». Незважаючи на те, як було насправді, дане явище є цікавим культурним фактом, який не випадково привернув увагу багатьох вчених-дослідників і любителів.

За те, що «Велесова книга» належить до творів автентичних, говорить у ряді випадків, не лише її зміст, а й мова та азбука (з явними ознаками ранньої кирилиці ще дохристиянського періоду) копії цього твору. В той же час цьому суперечить, зокрема, те, що копія «Велесо-вої книги» XVI чи XVII ст., зроблена на дощечках, а не на папері, який у той час був звичайним, поширеним матеріалом для письма, а дерево для цього вже давно не вживалось. Словом, «Велесова книга» потребує ще нових ґрунтовних досліджень для остаточного розв'язання проблеми її походження. А поки що це книга-загадка, яка, мабуть, ще довго буде «річчю в собі», книгою обнадійливих сподівань а може, й гірких розчарувань.

Проте в'яснення характеру спорідненості «Велесової книги» і «Слова о полку Ігоревім», навіть при наявному стані їх вивчення, особливо Першої, має самодостатню цінність і вагу. При наявності очікуваного, такого бажаного для нас результату науково переконливого доведення автентичності «Велесової книги», розкриється, запона перед «старими словесами» нашої літератури, яка постане як безперечний факт існування задовго до появи «Слова о полку Ігоревім», що збагатить уявлення про стародавню культуру не лише предків русів-українців, а й інших слов'янських народів. Якщо ж автентичність «Велесової книги» не підтвердиться, то матимемо ще одне яскраве свідчення могутнього впливу «Слова о полку Ігоревім» на подальшу літературу, в тому числі й підробку, що не було ще об'єктом нашого літературознавства через відсутність відповідних даних.

Володимир Бодрухін

ДО СТАТУСУ НОВГОРОД-СІВЕРСЬКОГО КНЯЖІННЯ

Новгород-Сіверське княжіння мало дуже велику площу та багато населення. Природно, маючи такий потужний потенціал, воно відіграло значну роль у міжкняжих стосунках. Та в історичній літературі це княжіння традиційно завжди має назву уділа. Чернігівське, навпаки, подається як самостійне, а то й «велике» княжіння. Підкреслимо, що в писемних джерелах багато інших князівств, у суверенитеті яких ніхто не має сумнівів, теж не «великі».

М. С. Грушевський підкреслює, що з любецького з'їзду відбувся «поділ землі на сі два головних князівства — Чернігівську і Новгородську волость».¹ Ми бачимо два князівства-волості, побудованих практично на однакових правових засадах. Фактом, підтверджуючим це, є участь Олега Святославича у з'їздах князів: 1100 р. У Витичеві та